

Na prahu nové mentality – výzkum mezi budoucími českými symbolickými analytiky

JIŘÍ ČERNÝ*

Sociologický ústav AV ČR, Praha

On the Threshold of a New Mentality – Research among Future Czech Symbolic Analysts

Abstract: This article presents empirical research conducted among students of foremost universities in the Czech Republic. The attitudes and values of this social group are compared with those of old-type specialists, obtained within the representative research *Ten Years of Social Transformation in the Czech Republic*. The interpretative framework of this paper is based on Robert B. Reich's theory of 'symbolic analysts', which presents a new view of the social structure of national societies in the globalisation age. This approach is combined with a theory of social group mentalities, based on similarities among diverse sociological paradigms (esp. those by Parsons, Giddens, Dahrendorf), and worked out by the author himself.

Sociologický časopis, 2001, Vol. 37 (No. 2: 207-223)

1. Úvod

Na podzim roku 1999 proběhlo v rámci projektu „10 let společenské transformace v ČR“ (grant GA ČR č. 403/98/0170) kromě reprezentativního náhodného výběru na dospělé populaci i doplňkové šetření mezi studenty některých záměrně vybraných fakult několika pražských a brněnských vysokých škol. Konkrétně šlo o fakulty právnické a lékařské (UK Praha a MU Brno), elektrotechnické a strojní (ČVUT Praha a VUT Brno) a fakultu mezinárodních vztahů (VŠE Praha). Cílem bylo provést srovnání zejména postojů této skupiny se souborem či podsoubory z reprezentativního šetření, neboť právě přístup ke špičkovému vzdělání se podle našeho výchozího názoru stane v budoucnu rozhodujícím zdrojem bohatství pro každou společnost, což nutně ovlivní jak sociální strukturu, tak mentalitu těchto společností. Tato výchozí myšlenka byla během uplynulých dvou let propracována za použití zejména sociologické literatury a je potřeba alespoň stručně vysvětlit dva její ústřední termíny: „mentalita“ a „symbolický analytik“.

Koncept skupinových mentalit je obecným metodologickým přístupem ke studiu společností. Myšlenkově vychází z Parsonsova strukturálního funkcionalismu. Parsons na začátku svého díla *Společnosti* mluví o „inherentním sklonu lidí ke konfliktu a dezorganizaci“ [Parsons 1971: 26], je však (snad proto) fascinován výsledným řádem ve společnosti. Ten je umožněn společným sdílením základních hodnot, které plynou z řešení soustavy rovnic AGIL (adaptace, cíle, integrace, udržování vzorců), čímž se společnost stává nejvyšší formou biologického organismu, kde každý člověk (orgán) má svou funkci (nebo dysfunkci). Toto pojetí bylo však již v době svého vzniku kritizováno za svou poplatnost všem formám totality společnosti nad životem individua [např. Mills 1970, Marcuse 1991 atd.]. Tuto kritiku lze přiblížit asi takto: zatímco v „normálním“ biologickém

---

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Jiří Černý, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, fax (02) 2222 0143, e-mail cerny@soc.cas.cz

organismu jsou potřeby udržovány v rovnováze prostřednictvím instinktů, v „normální“ společnosti je rovnováha znakem patologickým, znakem stagnace. Společnost možná připomíná organismus, ale takový, kde játra chtějí na východ a ledviny na západ. Parsons si neuvědomil, že ani samotný lidský život již nevystačí s instinkty, absence konfliktů je v něm obvykle důsledkem jejich potlačení. „Jednorozměrná společnost“ (Marcuseho termín) paralyzuje kritiku všemi dostupnými prostředky, čímž systematicky znemožňuje změnu. Lidské myšlení, zdroj pokroku veškeré kultury, je nahrazeno společně sdílenými hodnotami, které vyplňují mezeru po nedostatečnosti instinktů. Parsonse lze podle Ch. W. Millse shrnout do dvou vět: „Co umožňuje existenci sociálního řádu? Společně sdílené hodnoty.“ [Mills 1970: 40] Tyto hodnoty však nejsou přece ničím daným, jsou výsledkem lidské činnosti – myšlení, mluvení a konání mnoha lidí, kteří ve vzájemných interakcích každodenně udržují stávající podobu světa, nebo ji mění. Hodnoty plynoucí ze společného soužití též nevyhovují všem stejně – ačkoli např. všichni chtějí zlato, musí někteří chodit do práce, zatímco jiní mají bohaté strýčky. Sociální spravedlnost je termín, který by v lidské řeči neexistoval, kdyby tomu bylo jinak; zrovna tak bankovní loupeže. Přesto Parsonsova teorie zůstává výchozím bodem koncepce mentalit, protože dokud budou lidé žít ve společnostech, budou muset fakt nadřazenosti společně sdílených hodnot ve svém myšlení, mluvení i jednání reflektovat, i kdyby jejich jediným cílem mělo být rozbití stávajícího pořádku. Je však třeba reformulovat její výlučnou totalitu: „Co se skrývá za ‚řádem‘ ve společnosti? Boj o společně sdílené hodnoty.“

Pokud tedy zavrhneme existenci jakéhosi zázračného instinktu kalkulujícího hodnotovou strukturu jako optimální výsledek snahy společenského organismu o přežití, zbývá ve společnosti už jen nepřehledné množství lidí a jejich vztahů. Interpretativní sociologie, alespoň jak je v nejsystematičtější podobě popsána v Giddensově díle *New Rules of Sociological Method* [Giddens 1976], žasne tím víc nad samotnou možností existence společnosti. I Giddense lze shrnout do dvou vět: „Co umožňuje existenci společnosti? Společně sdílené vědění obsažené v jazyce.“ Jednání lidí ve společnosti je pak aplikací tohoto vědění v praxi. Toto vědění (ač to Giddens explicitně nepřiznává) však neobsahuje jen procedury k naplnění nějakých cílů, nýbrž skrytě definuje i tyto cíle – tedy vlastně Parsonsovy hodnoty. Giddensův příklad: jestliže prší, rozevřu deštník. Toto vědění mi ovšem automaticky vnucuje za cíl nezmoknout. Sotva bude asi někdo chápat, že zmoknout chci, když mám po ruce tak skvělé vědění o deštníku. Giddens však, opíraje se i o poznatky psychoanalýzy a Freuda, přece jen dává lidem právo na vlastní „zájmy“ (*wants*), které jsou třeba i hybnou silou veškerého jednání. Jsou ale často nevědomé i samotným aktérům, neboť jsou nepřijatelné z hlediska vzájemného soužití, nejsou tedy obsaženy ani v běžném „jednorozměrném“ jazyce. Výsledné jednání je obvykle zase jen uplatněním příslušného vědění, včetně odpovídajících cílů (tzv. racionalizace). Toto vědění je společné všem lidem určitého „*cultural milieu*“, které je tvořeno interakcemi současných aktérů i dřívějšími interakcemi jejich předků.

Giddens ovšem dobře chápe, že kromě společných hodnot (tedy jednak možnost chápat jednání druhých jako adekvátní, jednak očekávat od nich právě takové pochopitelné jednání) potvrzuje společné vědění i vztahy moci, které jsou obsaženy ve všech interakcích a mají nejrůznější zdroje. Z toho však nutně plynou právě i odlišné „zájmy“, jejichž naplnění od podoby společného soužití, založeného na společném vědění, různí sociální aktéři očekávají. Teprve od tohoto momentu dává Giddens strukturalismu právo na existenci: to, jak se reprodukuje sociální život na úrovni individuí, se odráží i v utváření struktur na úrovni společnosti. O funkci lze mluvit pouze ve vztahu k produkci a

reprodukcí určitých struktur. „Stejně jako každá věta v angličtině vyjadřuje v sobě totalitu, kterou je jazyk jako celek, tak každá interakce nese otisk celé společnosti.“ [Giddens 1976: 122] Tyto struktury mají tři analyticky odlišitelné vlastnosti, vztahující se k vlastnostem jazyka a vzájemného vědění v interakcích: významnost (vztahuje se ke komunikaci), dominance (vztahuje se k moci) a legitimita (vztahuje se k morálním nárokům). Na úrovni struktur si ovšem rychle uvědomíme, že ono společné vědění není ani zdaleka tak společné, jazyk není zdaleka tak jednotvárný a „zájmy“ nejsou ani zdaleka tak individuální, jak se mohlo zdát na úrovni interakcí. Toto je vždy snadnější si uvědomit jako cizinec v daném „*cultural milieu*“, který rychle zjistí, že angličtina odposlouchaná z BBC mu bude v průmyslových čtvrtích Manchesteru na nic. Takto se liší i společné vědění, odpovídající vždy společným cílům určitých sociálních skupin, jež odrážejí specifické a často latentní zájmy a definují (v Parsonsově řeči) společné sdílené hodnoty, a chápající (viz významnost), očekávající (viz legitimita) a uznávající (viz dominance) více či méně ve vlastním vědění i hodnoty zakládající soužití ostatních sociálních skupin, a tím všech lidí v rámci společnosti. Právě tato „hodnotová shoda“ lidí na charakteru svého soužití je na různých úrovních společnosti, vymezených její vnitřní strukturací, nazývána v této práci mentalitou. Totalita mentalit, stejně jako jazyka, může být odhalena poznáním funkcí, které jednotlivé mentality mají v produkci a reprodukci sociálních struktur. Interpretativní přístup lze proto též přeformulovat: „Co se skrývá za společně sdíleným věděním ve společnosti? Různé zájmy.“

Druhým termínem této práce je „symbolický analytik“. Povědomí o něm čerpáme z knihy jeho autora R. B. Reicha *Dílo národů. Příprava na kapitalismus 21. století* [Reich 1995]. Podle Reicha dochází v otevřených národních společnostech ke změně jejich vnitřní struktury, a to v důsledku globalizace světového hospodářského trhu. Dvacáté století bylo dobou tzv. „hospodářského nacionalismu“, kdy si lidé svobodně uvědomují, že jejich blaho je spojeno s úspěchem národní ekonomiky, a zcela dobrovolně se vzdávají jisté části svého možného zisku ve prospěch společného národního zájmu. Princip fungování národních ekonomik za hospodářského nacionalismu je založen na hromadění kapitálu v gigantických národních korporacích, jejichž manažeři jsou veřejně povinováni k podřízení vlastních zájmů nahlas vyslovovaným národním cílům. Tyto korporace vyrábějí standardizované zboží masové spotřeby, dostupné širokým vrstvám, jejichž blahobyť je vzájemně natolik podobný, že to sociologii vede k pojmenování společnosti hospodářského nacionalismu jako „dvoutřetinové společnosti“. „Převážná většina lidí si našla rozumnou pohodlnou existenci. V každém případě objevila životní šance, o kterých jejich rodiče a prarodiče dokonce ani nesnili. Ale nejsou si jisti, že dobré časy přetrvají.“ [Dahrendorf 1991: 238-239] S koncem „sociálně demokratického století“, jak dobu rozmachu hospodářského nacionalismu nazývá R. Dahrendorf, končí však i éra závislosti vlastního blahobytu na stavu národní ekonomiky. Rozvoj prostředků dopravy spolu s postupující miniaturizací zboží masové spotřeby vedou k vytváření globální světové konkurence zboží, kdy spolu s cenami těchto standardizovaných typů zboží klesají i zisky národních korporací, které se vyvazují z národních smluv a začínají tvrdě bojovat za vlastní konkurenceschopnost na globálním trhu jednak snižováním nákladů, tedy zejména hledáním levnější pracovní síly v rozvojových zemích, krátkodobými finančními machinacemi (holdingy), ale zejména počínající orientací na specifická řešení specifických problémů za specifických podmínek. Nikoli schopnost vyrábět standardizované produkty masové spotřeby, ale schopnosti nalézat jedinečná řešení prostřednictvím zcela nových kombinací prvků. Právě tyto schopnosti nazývá R. B. Reich symbolicko-analytickým

myšlením, jejich nositele potom symbolickými analytiky. Mentalita symbolických analytiků je tedy založena na zcela novém přístupu k informacím, nových formách spolupráce v rámci globálních podnikových sítí, a zejména na hledání specifických problémů a jim odpovídajících řešení. Symboličtí analytici se na své povolání připravují dlouhodobým studiem na nejlepších světových univerzitách, vstupují do globálních podnikových sítí, nejsou svázáni povinnostmi vůči národním cílům, jejich cílem je vysoce abstraktní práce s informacemi a nalézání nových postupů, které se pro každou korporaci na globálním světovém trhu stávají jedinou konkurenční výhodou. To vše dohromady si vyžaduje i nový typ spoluúčasti zbytku společnosti, když se „dvoutřetinová“ mentalita v důsledku globálních změn ocitá v troskách.

Sociální struktura se mění ve stejném směru, v jakém se mění poptávka po nových schopnostech a dovednostech. Nejde přitom jen o vertikální, ale výrazně i o horizontální mobilitu ve společnosti. Symbolicko-analytické dovednosti a jejich příprava se soustřeďují do center kolem proslulých univerzit, globální charakter změn si vyžaduje přítomnost mezinárodního letiště, kongresových center, hotelů a s tím vším spojených služeb. Druhou kategorií sociální struktury jsou tedy osobní služby, které doprovázejí horizontální pohyb symbolických analytiků, nikoli však již jejich vertikální mobilitu směrem vzhůru. S tím, jak klesá význam výroby produktů před identifikací specifických problémů a jejich řešení, klesá i sociální status vrstvy, kterou lze nazvat běžnými výrobními službami. Součástí symbolicko-analytického řešení nějakého problému je i nalezení co nejvýhodnějších prostředků jeho fyzické realizace, často za pomoci kvalifikovaných sil z rozvojových či postkomunistických zemí, pro jejichž obyvatele je zájem globálních korporací někdy jedinou cestou ke zlepšení či alespoň udržení životního standardu, když jejich vzdělání nedosahuje předpokladů pro symbolicko-analytickou práci. Nerovnosti, plynoucí z dřívějšího charakteru hospodářství, tedy nerovnosti ve vlastnictví, se stávají se změnou charakteru hospodářství nerovnostmi v přístupu ke kvalitnímu vzdělání. „Zbytek populace závisí na tom, jak a do čeho se symboličtí analytici rozhodnou investovat svoji energii a peníze.“ [Reich 1995: 326] Zásadní posun, který tak národní společnosti v uplynulých desetiletích prodělaly, znamená změnu vzájemné závislosti dvou třetin lidí v rámci národního státu na závislosti čtyř pětina lidí na symbolicko-analytických schopnostech a dovednostech zbývajících pětiny, která ze své pozice nemá žádné sociální ohledy v náplni práce; přesto její zájmy nemohou překročit bariéry mentalit.

Tuto stať je možno chápat jako empirický pokus o to ukázat využití koncepce mentalit pro pochopení vývoje otevřených společností v globálním světě. Společnost podle této koncepce nelze vykládat ani jen z ekonomických, právnických, psychologických či jiných zdrojů, neboť tyto výklady přehlížejí jedno – totiž společnost samu.

2. Současný hodnotový systém budoucích symbolických analytiků

Dotazník pro soubor studentů měl oproti reprezentativnímu šetření na celé populaci (pro srovnávací část však bude využita jen skupina vysokoškolsky vzdělaných, ekonomicky aktivních respondentů nad 35 let) několik specifík, které vyplývaly z absence bloku kariéry a složitého popisu zkoumané domácnosti respondentů, proto bylo možno se zaměřit na více individuální stránku jejich osobností. Hned na začátek nás čeká jistý zádrhel – pokračovat ve studiu (ať již v Čechách, nebo v zahraničí) po ukončení magisterského stupně hodlá necelá polovina respondentů, ačkoli typickým znakem symbolických analytiků je právě vyšší než magisterská forma dosaženého vzdělání. Domníváme se však, že zde jde o jeden z dluhů českého vzdělávacího systému vůči vyspělým společnostem, kde nabídka

možností dalšího studia je mnohem pestřejší a vynucená právě potřebou rozvoje symbolicko-analytických dovedností, než jaké nabízí typická forma postgraduálního studia. Další studium se ukazuje být důležitější pro právníky (69 % studentů o něm uvažuje) a pro studenty strojních fakult (59 %), méně pak pro lékaře (46 %), studenty elektrotechniky (41 %) a ekonomie (34 %). Zároveň však 75 % studentů hodlá nastoupit po ukončení magisterského studia do zaměstnání, případně pokračovat v práci započaté již během studia. V tom nevidíme rozpor, jen nás to opět odkazuje na nedotaženost vzdělávacího systému a možností půjček na studium, případně nejistotu ohledně míry ocenění dále nabytého vzdělání, nehledě na bytovou problematiku a další otázky stávící se proti prodlužování studia bez nutnosti současného zaměstnání. Za dané situace lze námi zachycených 50 % respondentů ochotných uvažovat o vyšší formě studia považovat za úspěch.

Zajímavé jsou rozdíly ve zdrojích motivace pro studium jednotlivých oborů. Lze identifikovat 3 nezávislé faktory (celkem 65 % variance), které jsou po rotaci určeny těmito zátěžemi (faktorové skóry podle fakult ukazuje tabulka 1):

1. Formální ocenění – profesionální kariéra, dobré finanční ohodnocení, dobré postavení ve společnosti, zisk vysokoškolského diplomu (28 %);
2. Rozvoj oboru – zájem o konkrétní obor, rozvoj vzdělanosti, znalostí a schopností (19 %);
3. Tradice studia – rodinná tradice, oddálení praxe (studentský život) (14 %).

Tabulka 1. „Proč jste si vybral(a) obor, který studujete?“
průměry faktorových skórů podle studovaných fakult
(vyšší hodnoty = vyšší důležitost kladných zátěží ve faktoru)

	Formální ocenění	Rozvoj oboru	Tradice studia
Právnícké	-0,027	-0,617	0,154
Lékařské	-0,807	0,596	-0,024
Elektrotechnické	0,398	0,364	0,057
Strojní	0,067	-0,215	-0,214
Mezinárodních vztahů	0,291	-0,153	0,001

Jak je patrné, skutečný zájem o prohloubení znalostí oboru mají zejména studenti lékařských fakult a je to i dílčí motivace pro studenty elektrotechniky. Naopak, prohlubovat své znalosti nehodlají až tolik studenti práv. Finanční i společenské uplatnění v praxi od svého diplomu očekávají nejvíce studenti elektrotechniky a strojních fakult, naopak není to zásadní motivací pro studenty lékařských fakult (bohužel, z jejich strany jde zatím o poměrně reálný odhad). Poslední faktor se výrazněji k žádnému oboru nevztahuje, jde tak nějak napříč studiem jako takovým. Zajímavý je vztah těchto zjištění k ochotě dále studovat – pro právníky tato ochota není až tolik dána snahou rozšířit své znalosti (spíše jde o nutnost vynucenou praktickou uplatnitelností), zatímco pro lékaře neochota dále studovat neznámá nezájem o oborovou problematiku (ta je zřejmě dostatečně zahrnuta uplatněním v praxi). Každopádně nelze říci, že by motivací pro studium některého z námi zvolených oborů nebylo systematické rozvíjení předpokladů pro symbolicko-analytické schopnosti (ať již kvůli praktické využitelnosti pro vlastní cíle či cíle oboru) – významnost hodnoty „rozvíjet svoji vzdělanost, znalosti a schopnosti“ se totiž pohybuje pravidelně mezi obměnami „velmi důležité“ a „spíše důležité“. Pokud bychom však brali za ryzí symbolicko-analytický přístup situaci, kdy daná činnost není zcela prováděna za účelem

zbohatnutí, ale kvůli uspokojení z práce samé, byli by nejbližší symbolicko-analytickému přístupu studenti lékařství. Otázkou zůstává, nakolik je vlastní rozvoj symbolicko-analytických schopností již součástí výuky, nebo jestli mluvíme jen o neexistenci překážek pro tyto schopnosti ze strany studentů, zatímco ze strany učitelů (o jejichž flexibilitě po třiceti letech určitého stylu výuky, stejně jako R. B. Reich, úspěšně pochybujeme) tyto překážky i nadále přetrvávají. Tuto možnost jsme se ale pokoušeli snížit právě záměrnou volbou oborů, v nichž existuje přímý tlak praxe na obsah a styl výuky.

Vlastní hodnotová baterie o dvaceti položkách nám může dobře posloužit k představení mentality budoucích symbolických analytiků, i když samozřejmě nesmíme zapominat, že řada hodnot se vztahuje typicky k věku respondentů (průměr je 23 let) a jejich studijním povinnostem. Přestože většina respondentů si příležitostně přivydělává, jde většinou o typické brigády, které vůbec nebo jen částečně souvisí s jejich studovaným oborem. Je proto pravděpodobné, že s rostoucím věkem a pracovním zařazením se promění i hodnotový systém respondentů, hodnoty zachycené naší baterií můžeme brát tedy i jako určitou formu očekávání. Faktorová analýza nachází šest faktorů, po rotaci vyčerpává každý zhruba 10 % celkové variance (faktorové skóre podle fakult ukazuje tabulka 2):

1. Rodina – uzavřít sňatek, mít děti, udržovat tradiční model rodiny, zachovat život nenarozenému dítěti a zachovávat věrnost partnerovi;
2. Podnikání – stát se podnikatelem, aktivně se účastnit veřejného života, užívat placené služby, zastávat řídicí funkci, vést společenský život, udržovat tradiční model rodiny;
3. Profesní kariéra – vysoká profesní specializace, pracovat ve studovaném oboru, zastávat řídicí funkci, vysoký životní standard, přístup do informačních sítí, mít všeobecný rozhled, ne- zachovat život nenarozenému dítěti;
4. Svědomí – čestné chování v profesi, ochrana životního prostředí, tolerance k odlišným názorům, věrnost partnerovi, zachovat život nenarozenému dítěti, mít všeobecný rozhled;
5. Společnost – sport a fyzická kondice, vést společenský život, mít všeobecný rozhled a vysoký životní standard;
6. Akademická dráha – dosáhnout co nejvyšší akademické tituly, ne- tolerance k odlišným názorům.

Tabulka 2. „Do jaké míry je pro Vás osobně důležité:“
průměry faktorových skóre podle studovaných fakult
(vyšší hodnoty = vyšší důležitost kladných zátěží ve faktoru)

	Rodina	Podnikání	Kariéra	Svědomí	Společnost	Akademik
Právnícké	-0,383	0,127	-0,343	-0,600	-0,356	0,580
Lékařské	-0,062	-0,574	0,278	0,432	-0,086	0,048
Elektrotechnické	0,258	0,740	0,335	0,186	0,015	-0,475
Strojní	-0,038	-0,150	0,285	-0,080	0,097	-0,013
Mezinárodních vztahů	0,212	-0,211	-0,517	0,081	0,332	-0,130

Očekávání symbolických analytiků koresponduje dobře s jejich motivací ke studiu. Pomineme-li faktor rodiny a hodnoty s ním spojené (R. B. Reich se nezmiňuje o nějakých odlišnostech v demografickém chování symbolických analytiků, kromě horizontální mobility; lze však usuzovat na jistou míru napětí mezi tradičním způsobem rodinného života

a symbolicko-analytickou kariérou. Typicky zde tedy vychází situace právníků, kteří preferují další studium a získání diplomu na úkor rodiny, oproti studentům elektrotechniky a mezinárodních vztahů, zjistíme, že nejdůležitějšími hodnotami jsou „mít všeobecný rozhled“, „sport, fyzická kondice“, „tolerance k odlišným názorům“, „práce ve studovaném oboru“, „čestné chování v profesi“, „vést společenský život“, „přístup do informačních sítí“, „ochrana životního prostředí“, „vysoká profesní specializace“ a „vysoký životní standard“. Je zřejmé, že se na jednotlivých oborech různou měrou kombinuje jak rozvoj všeobecného intelektu, tak profesní specializace spolu s tolerancí k odlišným názorům, což je nezbytný předpoklad pro nové tvůrčí formy práce v rámci globálních podnikových sítí. Jisté pochybnosti u nás z tohoto pohledu vzbuzují studenti právnických fakult, kteří ač výrazně splňují nároky na symbolické analytiky v oblasti postgraduálního studia, nesplňují je až tolik ve vlastním rozvíjení specifík symbolicko-analytického myšlení (kooperace, čestné chování v profesi). Ovšem vzhledem k tomu, že většina těchto rozdílů se odehrává opět mezi obměnami „rozhodně důležité“ a „spíše důležité“ u zmínovaných znaků, nelze jejich váhu ani přeceňovat.

Poslední hodnotová baterie v dotazníku je již společná pro záměrný i reprezentativní výběr a je koncipována jako zhodnocení vlastní zkušenosti pro doporučení určité životní strategie. V případě studentů jde ovšem, právě vzhledem k absencím takové zkušenosti, opět o určitý druh očekávání. Ze strany souboru ekonomicky aktivních vysokoškoláků jde naopak z tohoto hlediska o jistý druh doporučení (předpokládáme, že významný důraz na některé hodnoty je dán tím, že respondenti pociťují z vlastní zkušenosti vůči nim určitý dluh). Jako kritérium rozdílnosti jsme zvolili nezávislý t-test na hladině významnosti nižší než 0,001. Položky splňující dané kritérium ukazuje tabulka 3.

Tabulka 3. „Když uvážíte svou životní zkušenost, kterému z uvedených přístupů k řešení životní situace byste dnes dal(a) přednost?“
průměry podle souborů (hodnota nižší než 3 znamená vyšší důležitost první možnosti, hodnota vyšší než 3 se vztahuje ke druhé možnosti),
abs (d) značí absolutní rozdíl průměrů, $\alpha < 0,001$

	Nejdříve vydělávat	Sebevzdělávání	Kruh rodiny	Různé firmy
	x	x	x	x
	Nejvyšší kvalifikace	Zábava ve volnu	Chodit do společnosti	Jedna firma
Studenti	3,68	3,08	3,05	2,89
VŠ	4,36	2,69	2,69	3,22
abs (d)	0,68	0,40	0,36	0,33

Jak je patrné, dvě ze čtyř položek se vztahují k otázce dalšího kvalifikačního růstu, zejména dosažení co nejvyšší kvalifikace před nástupem zaměstnání je ze zkušenosti ekonomicky aktivních vysokoškoláků vnímáno jako nanejvýš důležité. Narážíme zde ovšem opět na problematiku možnosti takového prodlužování studia bez odpovídající koncepce podpory ze strany státu. (To, že např. platnost studentské legitimace podle nového zákona končí dosažením 26 let studenta, je nejen diskriminací části studentů, ale hlavně dokonale legislativní idiocií, která skutečně svědčí o elementárním nepochopení možností a zdrojů bohatství pro zemi, která už moc jiných druhů bohatství vyvážet nemůže. Jak jsme se v dosavadních analýzách přesvědčili, nejsou to studenti, kdo tvoří překážky dalšímu rozvoji symbolicko-analytického myšlení u nás, a tím vůbec možností pro Českou repub-

liku navrátit se mezi vyspělé země světa.) V následující kapitole se proto budeme detailněji zabývat rozdíly v postojích obou skupin k transformaci české společnosti.

Další rozdíly, které jsou z tabulky patrné, odpovídají celkem tomu, co jsme označili za posun v hodnotovém systému s rostoucí zkušeností studentů (zaměstnání, rodina atd.). Rozdíly mezi jednou a více firmami se díky principům globálních podnikových sítí stále více stírají (celý uzel takové sítě může změnit svého zaměstnavatele, aniž by to prakticky postřehl; naopak přechod mezi uzly téhož globálního podniku může znamenat pro zaměstnance radikální změnu), důraz ekonomicky aktivních VŠ na rodinu je též zřejmě určitou formou dluhu – jak jsme již řekli, tento styl práce znamená demograficky stále větší vyvázání se z řady tradičních vztahů: k rodině, komunitě, nakonec i k celé národní společnosti (i když zde to samozřejmě souvisí i s věkovým rozdílem u dotazovaných; nicméně, ve srovnání důležitosti rodiny a práce jsou na tom obě skupiny stejné: $\text{mean}_{\text{studenti, VŠ}} = 3$; časem se tedy rodina stává důležitější na úkor zábavy ve společnosti, nikoli však na úkor práce).

3. Národní společnost – cíl, nebo prostředek úspěchu?

Většina národní společnosti začíná být ve stále větší míře závislá na činnosti symbolických analytiků. Nejde jen o přímou závislost, kdy konkrétní pracovníci osobních či výrobních služeb přímo profitují z přítomnosti některého z uzlů globálního podniku v oblasti. Jde spíše o rostoucí závislost snižujících se životních šancí těch ostatních na rostoucích životních šancích symbolických analytiků. Národní smlouva mezi manažery, zaměstnanci a státem, jak ji vztahujeme k období hospodářského nacionalismu, pozbyla své platnosti s globalizací a rozvojem světového hospodářského trhu, kdy národní korporace v zájmu vlastního přežití byly nuceny snižovat náklady a směřovat své investice do zahraničí, za současného rozvoje symbolicko-analytického myšlení při hledání nových a výhodnějších řešení. Zdá se nám, byť zde nemůžeme uvést obšírnější důkazy, že k tomuto vývoji vyspělých společností existují v posledním desetiletí paralely i v české společnosti a její postkomunistické transformaci. Existence „národních“ korporací a provázanost jejich manažerů či vlastnické struktury se státní správou, což samozřejmě zahrnovalo oboustrannou korekci vlastních zájmů a vzájemné ohledy, je právě typickým znakem hospodářského nacionalismu. Neúspěšnost řady těchto privatizačních projektů díky neschopnosti se uplatnit na světových trzích je důsledkem toho, že globální světový trh vyžaduje odlišný styl organizace a myšlení. Zrovna tak odlišný styl organizace i myšlení se musí ovšem v důsledku těchto nevyhnutelných změn na světovém hospodářském trhu prosadit i v české národní společnosti a její mentalitě. Hledat konsensus mezi různými mentalitami je, jak jsem již řekli, úlohou politiky. A právě hodnocením její činnosti z úhlu specifík symbolicko-analytické mentality se budeme nyní zabývat.

Rozdíly ve srovnání současné společnosti vůči době před deseti roky nejsou z hlediska obou námi sledovaných skupin nějak převratné, i když většina jich splňuje naše kritérium $\alpha < 0,001$. Poměrně zásadní rozdíl panuje v otázce zákonnosti, která se podle studentů zvýšila, zatímco podle VŠ se snížila. Podobný, i když méně výrazný rozdíl je i v otázce sociální spravedlnosti. Detailněji tyto rozdíly vidíme ve faktorové analýze (rotace varimax, stejně jako ve všech dalších případech), provedené na spojených souborech, a v průměrech faktorových skóre podle obou skupin – viz tabulku 4. Zatímco první faktor vypovídá o tom, že obě skupiny se poněkud liší co do celkového hodnocení dosavadních deseti let transformace, druhý faktor naznačuje výrazný rozdíl ve směru hodnocení některých položek (tentokrát, na rozdíl od předchozích faktorových analýz, nejde o dílčí roz-

díly ve stejném směru hodnocení důležitosti, ale o rozdíly přesahující střed škály hodnocení, jako v nejvýraznějším případě zákonnosti). Lze říci, že mentalita budoucích symbolických analytiků vnímá výrazně pozitivněji změny v morálce, zákonnosti a sociální spravedlnosti, které netvoří až tak velké nerovnosti mezi lidmi, zatímco mentalita ekonomicky aktivních vysokoškoláků má tendenci k opačnému směru hodnocení, jako by vyšší nerovnosti svědčily o nižší morálce, zákonnosti i spravedlnosti. Z toho je možno dovodit, že budoucí symboličtí analytici jsou připraveni sociálně akceptovat ještě vyšší nerovnosti mezi lidmi ve společnosti, na jejichž prohlubování se navíc budou sami podílet, nežli jejich současní předchůdci. Všeobecná kritika poklesu společenské morálky ze strany obou skupin, byť má v případě studentů výrazně nižší razanci než u VŠ, však nenasvědčuje nějakému opravdovému zhostejnění otázek celospolečenské mentality, jehož se tolik obává R. B. Reich (morálka se, jak jsme vysvětlili v úvodu, vztahuje k legitimitě sociálních struktur, tedy k neustálé redefinici hodnotové shody lidí na charakteru svého soužití – mentalitě společnosti).

Tabulka 4. „Když porovnáte naši současnou společnost se společností, která u nás byla koncem osmdesátých let (před rokem 1989), jaké změny v ní shledáváte?“
(1 = Rozhodně se zvýšila, 3 = Zůstala stejná, 5 = Rozhodně se snížila)

	Component		Soubor (mean)	
	1	2	Studenti	VŠ
Svoboda jednotlivce	0,870		1,5	1,6
Demokratičnost	0,836	0,112	1,5	1,8
Možnost seberealizace pro většinu lidí	0,772	0,212	1,6	1,9
Společenská morálka	0,142	0,816	3,3	4,0
Zákonnost	0,301	0,744	2,8	3,5
Sociální spravedlnost	0,348	0,659	2,9	3,4
Nerovnost mezi lidmi	0,263	-0,546	1,8	1,7
% variance	34	29	-	-
Studenti (mean)	-0,183	-0,352	-	-
VŠ (mean)	0,138	0,266	-	-
α	< 0,001	< 0,001	-	-

Důležité je toto zjištění pro interpretaci rozdílů v hodnocení jednotlivých etap transformace (1990-1995 a 1996-1999) a očekávání dalšího vývoje. Faktorová analýza nachází vždy jen jeden faktor pro každou etapu, přičemž studenti jsou v hodnocení první etapy a v očekávání celkově optimističtější, hodnocení druhé etapy vykazuje nižší míru shody i celkového rozdílu mezi skupinami. Zatímco v první části transformace byly přes dílčí rozdíly jako poměrně úspěšné hodnoceny všechny oblasti, ve druhé části dochází k radikálnímu nárůstu nespokojenosti zejména s vnitřní politikou, stavem národního hospodářství a sociálních jistot. To vše se dále v očekáváních přenáší ke skepsi vůči dalšímu vývoji životní úrovně, zejména ze strany VŠ – viz tabulku 5.

Tabulka 5. Spokojenost a očekávání v jednotlivých oblastech transformace společnosti – Spearman RC ($\alpha < 0,001$)

		1.etapa	2.etapa	očekávání
Národní hospodářství * Životní úroveň	Studenti	0,32	0,30	0,45
	VŠ	0,53	0,37	0,67
Vnitřní politika * Národní hospodářství	Studenti	0,47	0,53	0,33
	VŠ	0,66	0,56	0,59
Vnitřní politika * Životní úroveň	Studenti	0,28	0,25	0,21
	VŠ	0,54	0,38	0,53

Zatímco tedy současní ekonomicky aktivní vysokoškoláci (VŠ) svazují vývoj vnitřní politiky, národního hospodářství a životní úrovně v současné i nastupující společnosti velmi těsně dohromady, posouvají budoucí symboličtí analytici roli politiky zřejmě do poměru jiných oblastí, nežli je manipulace s životní úrovní obyvatelstva skrze národní hospodářství. Vztah životní úrovně a „národního hospodářství“, tedy spíše rozvoje celé společnosti než národních korporací, se samozřejmě může i prohlubovat, což souvisí s již zmíněnou rostoucí závislostí životních šancí většiny společnosti na zdrojích od symbolických analytiků. Ale vztah politiky a národního hospodářství, který se podle symbolických analytiků ve druhém období transformace ještě prohloubil, bude postupně spíše odeznívat, a s ním i přímý vliv politiky na životní úroveň jednotlivých lidí ve společnosti jako celku (tak typický jev pro hospodářský nacionalismus).

Úlohou politiky se stane, jak jsme již uvedli, více zprostředkování životních šancí vytvářených symbolickými analytiky skrze konceptualizaci problémů a nová řešení na globálním hospodářském trhu pro ostatní členy národní společnosti. Rozvázání národní smlouvy jako vztahu mezi životní úrovní dvou třetin obyvatelstva a národním hospodářstvím, identifikujícím se skrze národní korporace s politickými cíli státu, je zásadním znakem symbolicko-analytické mentality, který se bude muset politika pokusit integrovat do nové mentality celospolečenské. Zatímco v éře hospodářského nacionalismu byla národní společnost prostředkem úspěchu všech, a politika byla koordinátorem tohoto úspěchu, v období vlády symbolicko-analytické mentality se zdroje úspěchu posouvají mimo národní společnost, a politika se tak stává zprostředkovatelem tohoto úspěchu i pro ostatní členy národních společností. Národní společnost (či její budoucí alternativa) se v nadcházející éře „pozitivního hospodářského nacionalismu“ (Reichův termín) může z pouhého prostředku stát cílem lidského snažení.

Jak jsou tedy na tom z hlediska perspektiv symbolicko-analytické mentality jednotlivé dosavadní vlády? Jejich hodnocení se v obou skupinách postupně zhoršuje, od známek 2- pro Pithartovu a první Klausovu vládu přes známku 3 až 3- pro druhou Klausovu vládu až po 3- až 4 pro vládu premiéra Zemana. Jedinou výjimkou, navíc výrazně diferencující oba soubory, je Tošovského „úřednická“ vláda. Ta má od studentů známku 2, od VŠ známku 2-. V případě hodnocení vlád lze identifikovat 2 faktory, viz tabulku 6. Jak je vidět, první faktor je typicky neoliberální (k nižší zátěži Pithartovy vlády připomeňme, že P. Pithart byl spolu s P. Rychetským ústřední postavou intelektuálního křídla OF, které mělo i podporu prezidenta V. Havla a které vnímalo politiku jako jednotné hnutí proreformně orientovaných občanů; teprve oproti tomu se, s podporou regionálních organizací, počínala v OF konstituovat i skupina kolem V. Klause), se silnou zápornou zátěží v případě Zemanovy sociálně demokratické vlády. Oba soubory jsou v tomto fakto-

ru prakticky totožné. Rozdíl, související zejména s odlišným hodnocením Tošovského vlády (t -test $\alpha < 0,001$), je mezi zkoumanými skupinami ve faktoru 2.

Tabulka 6. „V České republice se od listopadu 1989 vystříдалo několik vlád. Pokuste se je ohodnotit školními známkami od jedničky po pětku z hlediska toho, co dobrého přinesly lidem, jako jste Vy.“

	Component		Soubor (mean)	
	1	2	Studenti	VŠ
1992-1996 (Klaus)	0,877	0,244	2,5	2,7
1996-1997 (Klaus)	0,777	0,218	3,2	3,4
1990-1992 (Pithart)	0,286	0,713	2,4	2,7
1997-1998 (Tošovský)	0,304	0,699	2,2	2,7
1998- (Zeman)	-0,545	0,639	3,6	3,9
% variance	37	30	-	-
Studenti	0,000	-0,332	-	-
VŠ	0,000	0,196	-	-
α	0,995	< 0,001	-	-

Studenti mají výrazně kladnější vztah k neklausovskému pojetí transformace nežli ekonomicky aktivní VŠ. To může být teoreticky nejlépe způsobeno buď levicovějším zaměřením budoucích symbolických analytiků, jejich sociálně demokratickým občanským cítěním, nebo prostě jinými než neoliberálními vizemi směřování postkomunistické transformace (neoliberální koncepce se, stejně jako koncepce sociálně demokratická, svým založením nutně váže ke strukturám a mentalitě společností hospodářského nacionalismu, a ač nepochybujeme jejich funkčnost v jisté fázi postkomunistické transformace, z pohledu naší práce považujeme již obě koncepce za překonané, a ačkoli ODS i ČSSD se s nimi mohou samozřejmě v budoucnu rozejít, nestalo se tak jistě v námi zkoumaném období jednotlivých vlád těchto stran – naopak, spíše je zakonzervovaly ve své opoziční smlouvě).

4. Stát – noční policista národní společnosti, nebo *stock of knowledge* svých občanů?

Politické postoje obou zkoumaných skupin nejsou nijak radikálně odlišné. Nelze prokázat ani rozdíly v zájmu o politické otázky (obě skupiny se zajímají „středně“), ani odlišné sebezaražení na klasické škále levice-pravice (průměr mezi „střed“ a „pravý střed“). Poněkud větší rozdíly lze vidět v politických preferencích. Zatímco v otázce k volbám roku 1998 jsou pouze naznačené, v aktuálních volebních preferencích k podzimu 1999 jsou již dostatečně průkazné (χ^2 $\alpha < 0,001$; voleb by se účastnilo 64 % studentů a 74 % VŠ) – viz tabulku 7. Jak je z tabulky patrné, zejména US se těší jakožto alternativa k ODS výraznější podpoře ze strany studentů, oproti KSČM, jiným malým stranám a variantě „neví“, i když tyto rozdíly nejsou na dostatečné hladině významnosti. Pokud bychom však sloučili hlasy reálné opozice vůči transformační neoliberální strategii ODS (sem nemůžeme počítat KSČM, která bez rozchodu s marxistickou ideologií nemůže žádnou symbolicko-analytickou alternativu vývoje nabízet, i když se v dílčích otázkách může zasazovat za dostupnost vzdělání širším vrstvám), dostaneme již rozdíl na $\alpha < 0,001$ ve prospěch studentů. Lze proto říci, že studenti, ač podobně politicky orientovaní co do škály levice-pravice, výrazně více ve svých volebních preferencích hledají reálnou transformační alternativu k neoliberální koncepci (která shodně podle obou skupin nedokázala účinně

oddělit sféru ekonomiky od politiky, čímž nevytvořila základní předpoklad směřování společnosti k pozitivnímu hospodářskému nacionalismu), v níž by se více než na ideologii hledělo na „úřednickou“ schopnost spravovat životní šance občanů národní společnosti, jak se o to pokoušela studenty velmi příznivě hodnocená vláda premiéra Tošovského.

Tabulka 7. „Kterou stranu byste volil(a), kdyby se volby do Poslanecké sněmovny ČR konaly příští týden?“

	Soubor (Col %)		Adjusted Residual (α)
	Studenti	VŠ	
ČSSD	15,1	10,8	0,162
ODS	29,2	29,2	1,000
KSČM	3,8	10,4	0,009
KDU-ČSL	11,9	8,0	0,162
US	29,2	17,7	0,004
Jiná	1,6	8,3	0,002
Neví	9,2	15,6	0,046
Total	100,0	100,0	

S politickými preferencemi úzce souvisí i otázka důvěryhodnosti politických stran a veřejných institucí. Spíše důvěryhodné jsou podle obou skupin pouze prezident, místní samospráva a veřejnoprávní televize. Spíše nedůvěryhodné jsou podle studentů parlament, podnikatelské kruhy, vláda, ČSSD a KSČM, podle VŠ jde o odbory, podnikatelské kruhy, církve, US, ODS, KDU-ČSL, vládu, parlament, ČSSD, KSČM. Všechny tyto rozdíly jsou signifikantní. Jak je vidět, jsou zejména ekonomicky aktivní VŠ krajně kritičtí vůči stávající institucionální podobě společnosti, aniž by však zároveň nacházeli reálnou politickou alternativu vedoucí k nějaké změně. Faktorové zátěže, průměry faktorových skóre podle obou skupin a procenta důvěry v jednotlivé instituce ukazuje tabulka 8. Zejména první faktor se zdá být diferencující pro obě zkoumané skupiny, právě zejména díky pozitivnějšímu hodnocení pravicových politických alternativ vůči ODS. Zajímavý je též třetí faktor, který reálně spojuje ODS s podnikatelskými kruhy, ale navíc přibírá stejný směr hodnocení celého parlamentu (bez KSČM), sociálně demokratické vlády, opoziční US a stát mimo toto vše se snažíciho prezidenta. Zde může být důležité, že kritizované spojení politiky a ekonomiky nemusí nutně vylučovat vyšší důvěryhodnost jiných demokratických alternativ, které nabízejí kromě vlády zejména US a ve svých filozofických vizích i prezident republiky (což může vést i k proměně stávajících transformačních strategií „zevnitř“).

Jak by tedy měla tato transformační alternativa, která se zdá být hledanou zejména budoucími symbolickými analytiky, vlastně vypadat? Obě skupiny se shodují na tom, že bez privatizace by se transformace nedala uskutečnit. Zároveň ale podle nich existují k českému způsobu privatizace oprávněné výhrady, obdobnou měrou ke všem jejím oblastem. Hlavním problémem privatizace je, že nedokázala zprůhlednit vlastnické vztahy. Jinými slovy, protože nezbytným atributem pozitivního hospodářského nacionalismu je transparentní oddělení cílů (nad)národních korporací a státu, nelze tento atribut na české podniky dostatečně důvěryhodně uplatnit. Tato shoda panuje mezi oběma skupinami i přes to, že v otázce zda privatizace přispěla k ekonomickému růstu či propadu jsou, stejně

jako v případě očekávání dalšího vývoje v jednotlivých oblastech společnosti, studenti nepatrně optimističtější.

Tabulka 8. „Do jaké míry důvěřujete následujícím institucím?“
(1 = Rozhodně ano, 4 = Rozhodně ne; % důvěry je podíl kategorií
1 a 2 v příslušném souboru)

	Component				Soubor (% důvěry)	
	1	2	3	4	Studenti	VŠ
KDU-ČSL	0,759	0,166	0,133		41,5	28,9
Církev	0,740	0,102			45,0	33,8
US	0,627	-0,246	0,385		45,7	33,5
Prezident	0,578	-0,157	0,369		70,6	64,7
Veřejnoprávní televize	0,563			0,220	85,8	70,6
ČSSD		0,830			27,3	18,6
Vláda		0,660	0,517	0,137	29,4	29,4
Odbory	0,298	0,636			7,4	38,7
KSČM	-0,247	0,592	-0,324	0,127	8,3	12,1
Parlament	0,106	0,277	0,735	0,217	39,1	23,5
ODS	0,114	-0,114	0,704	0,116	44,3	29,6
Podnikatelské kruhy	0,239	-0,106	0,505	0,186	38,1	36,9
Policie				0,855	46,0	53,4
Armáda		0,118	0,117	0,770	51,2	55,9
Soudy			0,229	0,607	54,7	44,6
Místní samospráva	0,293	0,119	0,158	0,360	70,6	67,5
% variance	16	13	13	13	-	-
Studenti	-0,203	-0,106	-0,129	0,075	-	-
VŠ	0,160	0,083	0,102	-0,059	-	-
α	< 0,001	0,018	0,004	0,093	-	-

Obě skupiny se též podobnou měrou shodují na tom, že modernizaci národního hospodářství je třeba provádět i přes případné sociální dopady (v případě VŠ lze vypožorovat nižší souhlas s růstem nezaměstnanosti). Bohužel, z otázek na pozici státu nelze přímo vysledovat podobu nějaké nové transformační alternativy, a to i proto, že faktory si v určitých ohledech protiřečí – viz tabulku 9.

Tabulka 9. „Nyní Vám přečtu několik dvojic rozdílných názorů na určité problémy naší společnosti. Máte možnost se přiklonit k prvnímu či druhému názoru.“

(1 = Určitě první názor, 3 = Řešení je někde uprostřed, 5 = Určitě druhý názor)

	Component			Soubor (mean)	
	1	2	3	Studenti	VŠ
Odpovědnost občanů x státu za životní úroveň	0,813	-0,128		2,5	2,6
Příjmy jsou oprávněné x nezasloužené výhody	0,813			2,6	3,0
Privatizace rychle x užitečně	0,551	-0,231	0,286	3,3	3,2
Dotace do zemědělství nedostatečné x omezit		0,770		2,4	2,6
Stát má usměrňovat x kontrolovat					
vývoj hospodářství	-0,198	0,712		3,3	3,4
Udržet samostatnost x zapojit do EU	-0,210	0,635		3,6	3,9
Rychlý růst x životní prostředí	0,102		0,790	3,7	3,8
Většina rozhoduje x respektovat menšiny		0,152	0,761	4,0	4,0
% variance	22	20	16	-	-
Studenti	-0,124	-0,193	0,062	-	-
VŠ	0,092	0,144	-0,046	-	-
α	0,006	< 0,001	0,163	-	-

Celkově lze prokázat vyšší důraz obou skupin na užitečnost privatizace, ohleduplnost k životnímu prostředí a menšinám. Studenti kladou výrazně vyšší důraz na dotace do zemědělství – viz též faktor 2, který obě skupiny diferencuje. Je však zajímavé, že faktor nedostatečně spojuje usměrňování vývoje hospodářství s odpovědností státu za životní úroveň svých občanů, takže nejde o klasický protipól socialismu-liberalismu. Vzhledem k tomu, že tyto formy usměrňování nejsou ani spojovány se současným začleňováním do širších struktur, může jít skutečně o nějakou formu „pozitivního hospodářského nacionalismu“, stavící na redefinici společenské shody v rámci národního státu. Z detailnější analýzy vyplývá, že tento faktor diferencuje i „alternativní“ studenty mezi sebou (ČSSD, KDU-ČSL x US), zatímco voliči ODS ze strany studentstva stojí přesně uprostřed. Nakonec jen zdůrazněme, z faktoru 3, že transformační alternativu nelze postavit ani na nějakém hodnotovém postmaterialismu, který by od sebe obě skupiny odlišoval (jak to vzhledem ke generacím předpokládá Inglehart) – protože ty se na něm naopak shodují.

Poslední otázkou, která by nám mohla odhalit něco z budoucí symbolicko-analytické mentality, je proto otázka rozpočtových priorit. Respondenti měli seřadit sedm položek státního rozpočtu podle podílu na výdajích, kterou jim připisují. Tato otázka vykazuje výrazně vyšší směodatnou odchylku než klasické škály, což vypovídá o nižší shodě respondentů, nebo o tom, že je potřeba přispět do všech oblastí zhruba stejně. Této nižší shodě odpovídá i nižší vyčerpaná variance (54 %) dvou faktorů:

1. Výdaje na školství, ne- podpora drobného podnikání, ne- podpora exportu a modernizace výroby, ochrana životního prostředí, zdravotní péče (37 %).
2. Ne- podpora investic do vědy, sociální zabezpečení, zdravotní péče, ne- podpora exportu a modernizace výroby (17 %).

Obě zkoumané skupiny se ani v jednom faktoru výrazněji neliší. Jednoznačným „favoritem“ výdajové stránky rozpočtu je pro studenty oblast zdravotnictví, a ani VŠ se v této položce významněji neodlišují. Mají však jednoho ještě výraznějšího favorita, který jediný obě skupiny diferencuje – ekonomicky aktivní VŠ kladou výrazně vyšší důraz na výdaje do školství než samotní studenti ($\alpha < 0,001$) – viz tabulku 10.

Tabulka 10. „Kdybyste měl(a) možnost ovlivňovat sestavování státního rozpočtu, do které z následujících oblastí byste směřovat(a) více a do které méně finančních prostředků?“
(rozdíly od průměru škály, kladné číslo znamená více a záporné méně prostředků)

	Soubor			
	Studenti		VŠ	
	Mean	Sig.	Mean	Sig.
	Difference (2-tailed)		Difference (2-tailed)	
Podpora drobného a středního podnikání	0,000	1,000	0,080	0,470
Investice do vědy, výzkumu a vývoje	0,230	0,037	0,130	0,202
Podpora exportu a modernizace výroby	-0,270	0,032	-0,130	0,226
Sociální zabezpečení	-0,340	0,005	-0,320	0,001
Výdaje na školství	0,190	0,079	0,710	0,000
Ochrana životního prostředí	-0,440	0,000	-0,740	0,000
Zdravotní péče a prevence	0,710	0,000	0,520	0,000

Domníváme se, že výrazný rozdíl v položce „Výdaje na školství“ souvisí úzce s již zmiňovaným hodnotovým důrazem na dosažení co nejvyšší kvalifikace před nástupem do zaměstnání ze strany ekonomicky aktivních VŠ. Opět se tedy vracíme k tomu, co postupně krystalizovalo již výše. Mentalita budoucích symbolických analytiků neleží někde mimo společnost, jejich politické preference vykazují poměrně širokou škálu pestrosti. To, čím se budou odlišovat od ostatní společnosti a čím pro ni budou cenní, bude jejich co nejvyšší dosažené vzdělání, které jim bude dávat nesrovnatelně vyšší životní šance nežli ostatním. Na různých politických ideologiích bude spočívat stejný úkol – aby tyto životní šance zprostředkovaly i méně šťastným spoluobčanům v národní společnosti. Stát by se tak měl posunout z pozice nočního policisty v období hospodářského nacionalismu ke zprostředkovateli vědění symbolických analytiků ostatním lidem. Měl by se stát moudrým správcem této „zásoby vědění“ pro ty, kteří z nedostatku schopnosti nebo z prosté absence příležitosti (jak upozorňuje R. B. Reich, nerovnosti ve vzdělání začínají již od předškolního věku) nemohou sami svými silami profitovat z přidávání rozhodující hodnoty globálnímu světovému hospodářství – symbolicko-analytického myšlení.

5. Závěr

K empirickému výzkumu sociální stratifikace a mobility lze užít různá teoretická schémata, vztahující se k odlišným sociologickým paradigmátům a operativně přizpůsobená specifickým podmínkám zkoumaných společností (v české sociologii byl hojně využíván např. upravený koncept EGP – Erikson, Goldthorpe, Portocarero, třídní princip založený primárně na rozdílech ve vlastnictví). Aniž bychom chtěli zpochybnit jejich funkčnost a přínosnost pro studium postkomunistické transformace, bylo v této stati využito odlišného a u nás doposud neuplatněného přístupu R. B. Reicha, stavícího na nových požadavcích globálního světového trhu vůči úloze vzdělání jako prostředku dosažení „symbolicko-analytických dovedností“, které se možná stávají rozhodujícím zdrojem nerovností v životních šancích obyvatel všech otevřených národních společností. Tento přístup je pro empirické účely nutno doplnit využitím koncepce mentalit, která je definována jako „hodnotová shoda“ lidí na charakteru svého soužití, a to na různých úrovních společnosti, vymezených její vnitřní strukturací. Mentalita v tomto pojetí se podílí na stratifikační

podobě společnosti tím, že zakládá legitimitu různě vnímaných nerovností od jedinců přes sociální skupiny až po funkční celek národní společnosti.

Pro výzkum symbolicko-analytické mentality v českých podmínkách jsme zvolili záměrný výběr, jehož cílem bylo zvýšit pravděpodobnost zachycení specifík právě této mentality (argumenty pro výběr fakult byly: přímý tlak praxe na obor, kvalita univerzity, lokalita) na pozadí reprezentativního náhodného výběru mezi „odborníky“ starého typu, tedy současnými ekonomicky aktivními VŠ nad 35 let. Abychom podpořili správnost záměrného výběru, analyzovali jsme nejprve motivační a hodnotové baterie na souboru studentů. Zde jsme zjistili zejména tyto charakteristiky splňující požadavky kladené na budoucí symbolické analytiky: poměrně vysoká ochota k dalšímu studiu (přes objektivní společenské překážky, nutící k časnému nástupu do zaměstnání), systematické rozvíjení svých znalostí a schopností při studiu, další rozvoj všeobecného intelektu za současné vysoké profesní specializace, tolerance k odlišným názorům i čestné chování v profesi. Přitom jsme si ověřili, že zkušenost ekonomicky aktivních VŠ z praxe volá právě zejména po dosažení co nejvyšší kvalifikace před nástupem do zaměstnání, což dobře odpovídá našim teoretickým předpokladům.

Z hlediska našeho tématu však byly rozhodující specifické odlišnosti symbolicko-analytické mentality v postojích k transformaci a modernizaci společnosti. Studenti jsou v hodnocení současné společnosti o něco optimističtější nežli ekonomicky aktivní VŠ, zejména nárůst nerovností mezi lidmi spojují více se sociální spravedlností, zákonností a společenskou morálkou. Tyto nerovnosti se tedy týkají zejména individuálně zasloužené životní úrovně, která se v očích budoucích symbolických analytiků vyvazuje ze vztahu vnitřní politiky a národního hospodářství, jevu typického pro hospodářský nacionalismus. To se odráží i v hodnocení dosavadních vlád, kdy zejména výrazně nejlepší známka pro Tošovského „úřednickou“ vládu ze strany studentů poukazuje na hledání nových rolí a kombinací v politice, bez zátěže „klasických“ ideologií vrcholného hospodářského nacionalismu (či ideologií vůbec).

Tento trend se projevuje i v pestřejších volebních preferencích studentů co do reálných alternativ vůči neoliberální transformační strategii, která svou inspiraci v základních principech fungování hospodářského nacionalismu nedostatečně odděluje stát od jeho „národních korporací“. Nejde přitom jen o vyšší důvěryhodnost středo-pravicových alternativ vůči ODS, ale též o stejný směr hodnocení důvěryhodnosti stávající neoliberální koncepce s alternativními demokratickými strategiemi v jednom faktoru, který též obě zkoumané skupiny poměrně výrazně diferencuje.

Takové alternativy musí podle obou skupin směřovat zejména ke zprůhlednění vlastnických vztahů v privatizovaných podnicích, tedy k účinnějšímu oddělení cílů státu a (nad)národních korporací, a to v případě studentů i přes to, že dosavadní formy privatizace nepřispěly vyloženě k ekonomickému propadu, jak naopak soudí ekonomicky aktivní VŠ. V oblasti sociálních dopadů modernizace proto studenti více souhlasí i s dalším nárůstem nezaměstnanosti, což se již zdá pro VŠ výrazně méně přijatelné. Obě skupiny se přitom shodují v důrazu na užitečnost další privatizace a ohleduplnost transformace k životnímu prostředí a menšinám. V případě studentů však nelze vysledovat nějaký ucelený faktor alternativní transformační strategie, vztahující se k hledání nové pozice státu v rámci národní společnosti, neboť jediný faktor diferencující spolehlivě obě skupiny rozděluje i „alternativní“ studenty vůči sobě navzájem, zatímco příznivci neoliberální strategie zůstávají přesně uprostřed. Tím může jen sotva jít o nějakou symbolicko-

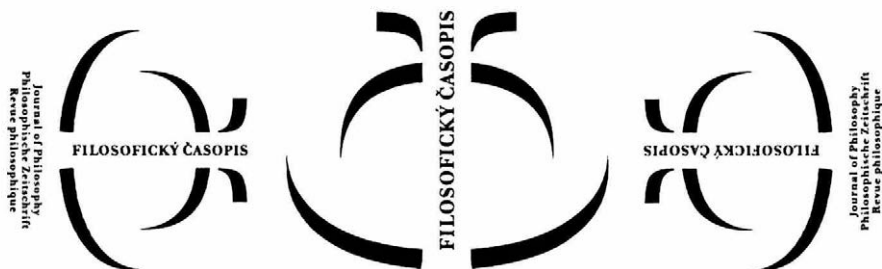
analytickou koncepci státu pro období „pozitivního hospodářského nacionalismu“. Základním rozdílem, společným pro všechny výše uvedené analýzy, tak zůstává vyšší důraz studentů na individuální zodpovědnost občanů za svou životní úroveň, vyvazující se z přímého vlivu vnitřní politiky na úroveň národního hospodářství, za současného hledání alternativní transformační strategie jakožto zprostředkovatele zájmů skupinových mentalit v neustálé redefinici celospolečenské „hodnotové shody“ lidí na charakteru svého soužití.

Nakonec dodejme, že zkušenosti ekonomicky aktivních VŠ vedou tuto skupinu při „sestavování“ státního rozpočtu k tomu, že by rozhodně přidali do „kapitoly“ výdajů na školství, dokonce signifikantně více než samotní studenti. Vzhledem k tomu, že vzdělání se sice stává zdrojem rostoucích nerovností ve společnosti, ale může se stát i rostoucím zdrojem jejího bohatství, pokud bude státem moudře spravováno, nelze než uvěřit váze těchto zkušeností, které tak dodávají váhu i našim ostatním analýzám. Otázkou zůstává, jestli se česká národní společnost dokáže proměnit z pouhého prostředku v cíl všeobecného snažení, jak to pro společnosti období „pozitivního hospodářského nacionalismu“ předpovídá R. B. Reich.

JIRÍ ČERNÝ vystudoval sociologii na Filozofické fakultě UK, kde v současné době pokračuje jako interní doktorand. Na částečný úvazek pracuje v Sociologickém ústavu AV ČR v týmu transformace sociální struktury.

Literatura

- Dahrendorf, R. 1991. *Moderný sociálny konflikt. Esej o politike slobody*. Bratislava: Archa.
- Giddens, A. 1976. *New Rules of Sociological Method*. London: Hutchinson.
- Marcuse, H. 1991. *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko.
- Mills, C. W. 1970. *The Sociological Imagination*. Harmondsworth, Middlesex: Pelican Books.
- Parsons, T. 1971. *Společnosti. Vývojové a srovnávací hodnocení*. Praha: Svoboda.
- Reich, R. B. 1995. *Dílo národů. Příprava na kapitalismus 21. století*. Praha: Prostor.

vědecká
otevřená pluralitě filosofických názorů

Journal of Philosophy
Philosophische Zeitschrift
Revue philosophique

revue

nabízí svým čtenářům

v čísle **2/2001**
mimo jiné tyto stati:

K. Pstružina: *Je kuhnovské paradigma v krizi?*

L. Kvasz: *Descartovská fyzika vo svetle Husserlovej fenomenológie*

T. Martin: *Cournot, filosof pravěpodobnosti*

D. Špelda: *Legenda jménem Koperník*

J. L. Cohenová: *Demokracie, difference a právo na soukromí*

v čísle **4/2001,**
jež vychází v září, mimo jiné tyto stati:

Paul Ricouer: *Spravedlnost a msta*

Jean-Paul Sartre: *Karteziánská svoboda*

Ján Šulavík: *Problém vztahu filozofie a psychoterapie*

V každém čísle pak samozřejmě najdete pravidelné rubriky,
recenze, zprávy a anotace.

Internetová stránka: <http://www.flu.cas.cz/filcasop/index.htm>

Cena jednotlivého čísla 44,- Kč, celoroční předplatné 220,- Kč

Redakce: Jilská 1, Praha 1; tel. 2222 1752; e-mail: filcas@lorien.site.cas.cz